

ספרים

הנראים, הבלתי נראים והנראים לכאורה

ריטה סבר

נראות בהגירה – גוף, מבט, ייצוג
בעריכת עדנה לומסקי-פדר ותמר רפפורט
הוצאת מכון ון ליר בירושלים והקיבוץ המאוחד, 2010

סקירה כללית

הספר הוא תוצר של קבוצת מחקר שהוקמה במכון ון ליר בירושלים בשנת 2003, במטרה לעסוק בנושא זהות והגירה בגישה פרשנית ובקורתית. בקבוצה התכנסו חוקרים וחוקרות ממגוון תחומי ידע, שהשתמשו בשיטות עבודה מגוונות כגון עבודה אתנוגרפית, ניתוח טקסטים, חקר נרטיבים, ראיונות, היסטוריה בעל-פה ועבודה בארכיונים. הם קיימו סדרה ארוכה של מפגשים שצמחה מהם מסגרת מושגית לחקר ההגירה, אותה כינו 'נראות בהגירה'. המושג מתייחס לאופן שבו המהגר נראה לעין המקומית, כמו גם לאופן שבו הוא מסתיר או מראה עצמו במרחבים חברתיים ותרבותיים שונים. היבט משלים של המושג הוא האופן שבו המהגרים, כחדשים בחברה, רואים את המקומיים. כל המאמרים בספר מסתמכים בצורה זו או אחרת על המסגרת האנליטית הזאת (וכמה מכותבי המאמרים מציינים לטובה תרומות של חברים אחרים בקבוצה או של הקבוצה בכלל).

הספר כולל 14 מאמרים. אחרי מבוא של עדנה לומסקי-פדר, תמר רפפורט ולידיה גינצבורג, שכותרתו 'נראות בהגירה – גוף, מבט, ייצוג', באים ארבעה שערים ופרק דיון מסכם. כל שער עוסק בסוגיה שהעורכות הגדירו כמרכזית בחקר הנראות בהגירה.

השער הראשון, 'גוף זר שב הביתה', עוסק בגלגולו של המהגר מארץ המוצא לארץ החדשה ובדרכי התמקמותו בה. יש בו שני מאמרים. אחד של ליסה ענתבי-ימיני - בשולי הנראות: עולים אתיופיים בישראל, והשני של תמר רפפורט ועדנה לומסקי-פדר - גלגולי 'הגוף המהגר' מרוסיה לישראל: 'גוף בהיכון', 'גוף מזדקף', 'גוף מתיישב'.

המשותף לשני המאמרים הללו הוא ההנחה שאף על פי שהאידיאולוגיה הציונית מבטיחה להיות 'עיוורת צבעים', במציאות הקבוצות השונות מתווייגות לפי צבע או גזע. הגזע, לבן או שחור, סולל נתיבי כניסה שונים לחברה הישראלית: הנתיב של הרוסים ה'לבנים' מוביל לאורך זמן להתקרבות לקבוצות האשכנזיות הוותיקות, בלי שהבחירה בנתיב זה תחייב ויתור על הייחודיות התרבותית. לעומת זאת, המפגש של האתיופיים עם המדינה והחברה בישראל 'משחיר' אותם וממקם אותם בתחתית ההיררכיות החברתיות והמעמדיות.

ד"ר ריטה סבר היא בעלת תואר שלישי בפסיכולוגיה חברתית קוגניטיבית מהאוניברסיטה העברית. מתחילת שנות ה-90 ועד היום עוסקת במחקר, כתיבה ופיתוח מודלים 'שומיים' בתחומי הגירה וריבוי-תרבותיות - הן במסגרת האוניברסיטה העברית (כיום כגמלאית) והן מחוצה לה (במסגרת מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל, וכיועצת עצמאית). ממייסדי כתב-העת הישראלי המקוון הגירה וחברת מערכת של כתב עת זה.

השער השני, 'נראות כתביעה לאומית מוסרית', מתמקד במבט המקומי המחנך והממשמע, ובתביעות שהוא מפנה לעולים לנראות תקינה. גם בו שני מאמרים. אחד של דליה עופר - 'תיקון הנפש' ו'תיקון הגוף': בני עליית הנוער מתבוננים בעצמם ובזולתם; והשני של דבורה גולדן - נראים כהלכה: מפגשים בין ילדים ישראלים לילדים עולים בספרות ילדים עכשווית. ההנחה המשותפת לשני המאמרים היא שהתביעה לנראות 'תקינה' היא פרי יצירתה של המהפכה האדאולוגית הציונית, שביקשה להמיר את הגוף היהודי הגלולי בגוף ישראלי צברי.

השער השלישי, 'פוליטיקה של נראות', מתמקד ביחסי הכוחות והמאבקים שבין הקבוצות המהגרות לבין עצמן, ובינן לבין קבוצות מקומיות. יש בו שני חלקים: החלק הראשון, 'נראות מגויסת', מראה כיצד בני קבוצות שונות מגייסים את הנראות כמשאב לקידום מעמדם, והוא כולל שלושה מאמרים: אחד של נלי אליאס - שימושי תקשורת כפרקטיקות של נראות ואי-נראות: השבים הביתה בישראל ובגרמניה; השני של ארז צפדיה - תמרון הנראות הפוליטית: מהגרים 'רוסים' בעיר מעורבת ובעיר פיתוח; והשלישי של לידיה גינצבורג - נראות בהפקה: פרפורמנס וייצוג בצילומי הסרט 'חצוצרה בוואדי'.

החלק השני, 'סוכני נראות', מתמקד בשחקנים החברתיים, בתוך הקבוצה ומחוצה לה, המקדמים בצורות שונות את הנראות או את אי-הנראות של המהגרים. הוא כולל שני מאמרים: אחד של חן ברם - תהליכי נראות, סוכני נראות וקטגוריזציה חברתית: עיצוב היחס כלפי עולי קווקז, 1989-1996; השני של ג'וליה רסניק - נראות וזהות בבתי ספר רב-תרבותיים בישראל.

בשער הרביעי, 'הישרדות ונראות', שלושה מאמרים שעוסקים בקבוצות מאוימות איום קיומי, פיזית או סימבולית: אחד של גדי בן עזר - 'כטיפה השבה אל הים? נראות ואי-נראות בתהליך הקליטה של יהודי אתיופיה. השני של שרה ווילן - דם, רטוריקה וסיכון: מהגרי עבודה, פיגועי התאבדות והפוליטיקה של אי-נראות במרחבי אבל; והשלישי של ניצה קרן - תחרים שנשזרו ביד עיוורת - מבט מאזורי הצל: קריאה ברומן 'זה עם הפנים אלינו' לרונית מטלון. המאמר האחרון בספר הוא של שתי העורכות - דיון: לאומיות ושיבה הביתה - נראות בהקשר.

סקירה מפורטת

פרק המבוא של **לומסקי-פדר, רפפורט וגינצבורג** עוסק בהרחבה במושג הנראות - visibility - שעיקרו הכרה בקיומו של האחר וקבלת זהותו. האחריות המוסרית לראות את האחר, כלומר לזהותו כאדם ולהעניק לו זכויות אזרחיות, פוליטיות וחברתיות, היא של הרואה בעל הכוח. אבל לא כל ראייה פירושה הכרה. יש מצבים שבהם הנראות עלולה לתרום לחשיפת המהגרים להתעללות. אי-נראות, בדומה לנראות, היא פרייה של הבניה חברתית. היא דוחפת את היחיד למקום של שלילה והעדר. '... הנראה מקבל משמעות רק אל מול מי שאינו נראה, ולהיפך. [...] אנו רואים הבדל רק אם הוא מסומן ומוגדר כמשמעותי, לחיוב או לשלילה. אך אם להבדל לא מוצמד מובן כשלהו, הוא נותר שקוף' (עמ' 17). הכותבות מבחינות בין כמה סוגים של 'שקיפות': א) קבוצות ש'נבלעו' בקטגורית-על רחבה כמו 'המזרחיים' או 'הרוסים'; ב) קבוצות 'מחוקות' של חסרי כוח לחלוטין, כמו עובדות הבית הפיליפיניות; ג) קבוצות 'נוכחות-נפקדות' כמו עולי אתיופיה בריכוזי הקרוואנים או הפלסטינים אזרחי ישראל; ד) שקיפותה של ההגמוניה או 'אתניות חבויה': 'ההגמוני הנתפס כטבעי הוא רואה ואינו נראה, וביחס אליו האחרים מוגדרים כשונים' (עמ' 19). אלא שבעיניו של המהגר, אומרות המחברות, 'עצם הצורך לפענח וללמוד את המבנה החברתי החדש מפרק את המובן מאליו של ההגמוניה [...], וכך הוא עשוי לאתגר או לאשר את המבט שלה' (שם).

בישראל אתוס 'השיבה הביתה' ממלא תפקיד מרכזי בעידוד העלייה. ההנחה הבסיסית שהעולים שייכים למשפחה היהודית המורחבת מעצם היותם יהודים, מקנה להם אזרחות מיד עם בואם ארצה בתוקף חוק השבות, חוק המארגן ומזין את יחסי הכוחות בין הקבוצות היהודיות הוותיקות והחדשות לבין הקבוצות

הלא-יהודיות (הפלסטינים אזרחי ישראל ומהגרי העבודה). האתוס הזה מבחין בין 'בעלי הבית' לזרים, בין בעלי זכויות לחסרי זכויות, ופועל בעת ובעונה אחת כמנגנון של הכלה ושל הדרה.

ענתבי-ימיני מציגה עבודה אתנוגרפית העוסקת בנראות של עולים מאתיופיה בספירות שונות: במרחב הציבורי, באמצעות שפה ולבוש; במרחב הפרטי, באמצעות הרגלי אכילה ובאמצעות הבחנות פנים-קהילתיות בין 'יהודי אתיופי' ל'פלשמורה' או ל'בריה'; בחברה האזרחית, באמצעות קולם של העולים ותביעותיהם הפוליטיות ובאמצעות הנראות הביורוקרטית שלהם (צרכים מיוחדים, אפליה מתקנת); בתקשורת (הקישור בינם לבין גבורה יהודית ושיבה לאומית לישראל מצד אחד, ובינם לבין מחלות, אלימות ועוני מצד שני). היא מצביעה על תהליך ה'הלבנה' של האתיופים עקב שיוכם ל'משפחה היהודית', במקביל לתהליך ה'השחרה' שהם עוברים בישראל בגין ההגזעה - ובגללו הם עושים מאמצים רבים כדי להבדיל עצמם משחורים אחרים החיים בישראל ובו-בזמן לשרטט גבולות בין תת-קבוצות בתוך הקהילה האתיופית עצמה. מהמאמר עולה שגל ההגירה מאתיופיה לישראל מאתגר את הסימון הגזעי ה'לבן' בהגדרת הקבוצה היהודית: הגוף השחור אינו יכול שלא להיראות ושלא להיות מתוויג; ובישראל הוא מאתגר את משמעותה של הנראות התקינה.

מאמרן של **רפפורט ולומסקי-פדר** מבוסס על סיפורי הגירה של 44 סטודנטים/ות באוניברסיטה העברית שרואיינו באמצע שנות התשעים, שלוש-ארבע שנים לאחר בואם לישראל, כאשר דיברו עברית בצורה ברורה. לרובם הורים בעלי רקע אקדמי, והם תפסו את עצמם כמשתייכים לאינטליגנציה היהודית-רוסית. המאמר מראה כי עצם השיבה הביתה השילה מהגוף היהודי-רוסי של המרואיינים את הסממנים האתניים שתייגו אותם בברית המועצות לשעבר בגין יהודיותם, וזאת לצד התמודדותם כאן עם תביעות לאומיות ומגדריות המכוונות לחנך ולמשמע את המהגר. לשיבה ללאום יש תביעות על גופו של המהגר, ואמרות המחברות, אך בו בזמן מוצע לו מגוון אפשרויות להצטרף לקולקטיב, והוא יכול לקבל אותן, להתנגד להן או לדחותן. המהגרים הצעירים שבהם עוסק המאמר מנהלים מו"מ עם תביעות אלה על ידי שימוש בפרקטיקות שונות כגון ברית מילה, שינוי שם והחלפת הבגדים בארון.

בהתבסס על רשימות של עולים שפורסמו בעלוני הקבוצות שלהם וכן יומנים אישיים ומכתבים שכתבו, **עופר** מנתחת את חוויותיהם של צעירים שהגיעו לישראל במסגרת עליית הנוער מראשית שנות השלושים (מגרמניה) ועד שנים אחדות לאחר מלחמת העולם השנייה (פליטי השואה). היא מתארת את ההתמודדות שלהם עם התביעה של האידיאולוגיה הציונית שישילו מעליהם את סימני הנראות הגלותיים וייטמעו על ידי אימוץ של נראות תקינה, לא מסגירה. העולים הללו אמנם לא נענו לתביעה זו כפשוטה וביטאו כלפיה תהיות, התנגדויות ודברי בקורת, אך עם זאת ראו בה צו לאומי מחייב.

התביעה הלאומית לנראות תקינה עולה גם במאמרה של **גולדן** שעוסק בייצוג של מהגרים/ות צעירים בספרות ילדים ונוער. ניתוח הספרים מלמד כי גם כאשר מתחזק בעשורים האחרונים האתוס האינדיבידואליסטי (בהשוואה לתקופת היישוב), התשוקה הקולקטיבית לעצב מחדש את העצמי של המהגרים עדיין קיימת, כמו גם המסר שנראות תקינה פירושה השלה של הנראות האחרת 'משם'. גולדן מצביעה גם על הציפיה שהעולים יאמצו את ערך ה'דוגריות' הדומיננטי בחברה הישראלית ושיהיו חשופים לפני המבט הציבורי - כלומר חוסר הרשאה להתכנס ולהסתגר מאחורי קירות אישיים, פרטיים.

המאמר של **אליאס** מבוסס על 100 ראיונות עם מהגרים 'השבים הביתה' מברית המועצות לשעבר: 50 גרמנים-רוסים בגרמניה ו-50 יהודים-רוסים בישראל. היא מנתחת את הדרכים שבהן המהגרים הללו משתמשים במדיה ובשפת הדיבור המקומית והמקורית ומצביעה על זיקה בין אופי משטר השיבה בכל אחת משתי המדינות ובין הפרקטיקות שמפעילים מהגרים כחלק מתהליך ההתמקמות בחברה החדשה. על הגרמנים-הרוסים מופעל לחץ להיטמע, שיחד עם חוסר ההערכה של המקומיים להונם

1. מגוון הכללים, האסטרטגיות ואמצעים שבהם חברה 'קולטת' את המהגרים הנחשבים לזכאי-שיבה-הביתה.

התרבותי של ה'שבים', מביא את המהגרים להצניע את נראותם ולנסות להיראות כמקומיים תקינים; אולם מאמץ זה אינו מלווה בהרגשת שייכות לגרמניה אלא בתחושות של ניכור. בישראל, לעומת זאת, המהגרים מנכיחים בצורות שונות את נראותם ה'רוסית' ומגייסים אותה כמשאב פוליטי להתמקמות בחברה הישראלית, בלי שקידום הנראות הרוסית יעמוד בסתירה לתחושת השייכות שלהם לחברה הישראלית. אליאס מסבירה זאת ביחס הסובלני של החברה הישראלית כלפיהם, שמקורו בהערכה החיובית של ההון התרבותי שלהם אצל המקומיים, כמו גם בהערכה העצמית שלהם ובמאסה הדמוגרפית שלהם.

צפדיה עוסק במאבקים שהתחוללו בתקופות של בחירות מקומיות בלוד ב-2002 ובקריית גת בשנים 1998 ו-2003. בעיר המעורבת לוד המאבק הפוליטי היה בין המהגרים ה'רוסים' לבין המקומיים המודרים - הפלסטינים אזרחי ישראל, ואילו בקריית גת נאבקו ה'רוסים' ב'מזרחים'. בלוד צפדיה מתאר ניסיון שיטתי של העולים הרוסים לדחוק את נוכחותם של הפלסטינים אזרחי המדינה לשוליו של המרחב הטריטוריאלי ושל המרחב הפוליטי. עצם היותם 'שבים הביתה' הגבירה את הלגיטימציה של המהגרים הרוסים להיראות במרחב הישראלי, בהשוואה למצבם של הפלסטינים המקומיים, המודרים. בקריית גת, לעומת זאת, ניכר מעבר של ה'רוסים' מהדגשת הנראות ב-1998 אל אסטרטגיה של שקיפות ב-2003. הם תמרנו בין נראות לאי-נראות בזירה הפוליטית ובזירות אחרות, בין השאר בעזרת האתניות הלבנה שלהם, ההון התרבותי המוערך והמאסה הגדולה של קבוצתם בקנה המידה הלאומי. צירוף גורמים זה הקנה לקבוצת המהגרים ה'רוסים' כוח להלחם בתיוג שלה על ידי ה'מזרחים' הוותיקים. צפדיה מראה שהפרקטיקות הללו שימשו בידי המנהיגים העולים המקומיים לחיזוק כוח המיקוח של הקבוצה שהם מייצגים, ולא משתמע מהן בהכרח ניסיון לאמץ את הזהות ההגמונית.

גינצבורג, בעבודתה האתנוגרפית, מתארת מאבק על 'נראות תקינה' במהלך ההפקה של הסרט 'חצוצרה בוואדי'. הסרט, שצילומיו התחילו כחצי שנה לאחר פרוץ אינתיפאדת אל-אקצה, מבוסס על ספרו של סמי מיכאל שבמרכזו סיפור אהבה בין יהודי עולה מרוסיה לצעירה פלסטינית מחיפה; והוא (כמו הספר) משל ליחסים בין יהודים-עולים רוסים לערבים. בהפקת הסרט השתתפו עולים מרוסיה (שני הבמאים ושחקן), פלסטינים אזרחי ישראל (שלוש שחקניות ושני שחקנים) וישראלים יהודים ממוצא מזרחי, והתפתחה ביניהם דינמיקה של מאבק על הייצוג הראוי של הפלסטינים בישראל. השחקניות הפלסטיניות נאבקו על ייצוג הקולקטיב שלהן כפי שהן מבינות אותו, והתנגדו לאופן שבו הבמאים - מהגרים רוסים - ביקשו לעצבו. במאבקהם גייסו חברי הקבוצות השונות סוגי שיח שונים - לאומי, מקצועי וליברלי-פמיניסטי - כדי לתמוך בייצוגי הנראות השונים של קבוצתם בסרט או להתנגד להם.

ברם עוסק בפעולת הקטגוריזציה של קבוצות מהגרים וביצירת הירארכיות ביניהן ובתוכן. הוא מייחס חשיבות רבה ל'סוכני נראות' (כגון עובדי שירותים חברתיים, תקשורת ומחקרי הגירה) שמגדירים את הנראות או את השקיפות של בני קבוצות מהגרים. הוא בוחן את פעולתם באמצעות המהגרים מקווקז, קבוצה בעלת עמימות קטגוריאלית - בין 'מזרחים' ל'רוסים' - ומצביע על תפקיד התיווך של המהגרים הרוסים ממוצא אירופי, ש'השחירו' את הקווקזים באמצעות שימוש במודלים אוריינטליסטיים שייבאו מארץ הולדתם.

מאמרה של **רסניק** מציג ניתוח של שלושה בתי ספר רב-תרבותיים, שלומדים בהם בעשור האחרון ילדיהם של מהגרים מקבוצות שונות: **ביאליק**,² שתלמידיו הם ילדי משת"פים, מהגרי עבודה ופליטים מאפריקה; **שבח-מופת**, שבו הרוב הם ילדי מהגרים רוסים; ו**קדמה** - שתלמידיו הם בני דור שלישי או אפילו רביעי למהגרים 'מזרחים'. היא מראה איך כל אחד מבתי הספר מנסה לקדם זהות אלטרנטיבית בדרך אחרת ולשם מטרה אחרת. נקודת המוצא של בית הספר ביאליק היא שתלמידיו לעולם לא ישתייכו לבית הלאומי היהודי אלא ימשיכו לנוע בעתיד במרחב הגלובלי או ישובו אל ביתם הלאומי, והוא

2. כיום רוגוזין-ביאליק, בית ספר רב-שנתי המתחיל בגן הילדים ומסתיים בסוף התיכון. (ר.ס.).

מבקש להוציא אותם מהשקיפות בישראל באמצעות פיתוח 'זהות רב-תרבותית'. בשני בתי הספר האחרים לומדים ילדים מקבוצות מהגרים המוגדרות מלכתחילה כשייכות לבית הלאומי היהודי. בית הספר שבח-מופת שואף לשמר ולחזק את הנראות התרבותית הייחודית של תלמידיו באמצעות פיתוח 'זהות משולבת'; ובית הספר קדמה חותר לפתח אצל תלמידיו 'זהות משחררת' כתיקון לעוול ההסטורי שנעשה לדורות הסבים וההורים שלהם.

בן עזר עוסק בסיפור המסע של העולים מאתיופיה לישראל, סיפור שנעשה למיתוס מרכזי שלהם. הם דוחים את התיוג שלהם כחסרי אונים וזקוקים להצלה, ובמקום זה מקדמים את סיפור הגבורה וההישרדות שלהם במדבר. דרך הנרטיב הזה הם תובעים לזכות בהכרה של החברה הישראלית-יהודית על ידי השתלבות בשיח הגאולה הציוני דרך שלוש תמות מרכזיות: סבל, גבורה וזהות יהודית. אלא שהחברה הישראלית אינה מקבלת את התביעה הזאת, כיוון שאתוס הגבורה שלהם מתחרה באתוס ההצלה הציוני, המציג את העולים מאתיופיים (כמו גם עולים אחרים) כחלשים וכמי שזקוקים למקלט ולהגנה, ואת הישראלים הילידים כגיבורים.

מאמרה של **ווילן** עוסק במהגרי עבודה, שהאתוס הציוני של שיבה הביתה שולל מהם מלכתחילה את הזכות לנוכחות ולנראות. מהגרי העבודה האפריקניים הם הזרים המוחלטים בחברה הישראלית, הנקרעים בין השאיפה לאי-נראות כפרקטיקה מרכזית של הישרדות, בשל החשש ממעצר ומגירוש, ובין רצונם להיאבק להכרה בזכויות הקיום הבסיסיות שלהם על אף הידיעה שלעולם לא יזכו להשתייך לחברה באופן מלא. המאמר מראה איך אירועים דרמטיים, כמו פיגועי טרור ומבצע גירוש המוני, משבשים את הסדר היומיומי של המהגרים הללו ומפנים אליהם את אור הזרקורים - התפתחות המהווה לגביהם מקור לאיום, כיוון שמשמעותה הישירה היא חשיפה ובעקבותיה גירוש. התביעה של מהגרי העבודה ושל הארגונים הפועלים למענם להכרה ולטיפול חושפת ומאתגרת את הרציונאל המפלה שעליו מבוסס אתוס השיבה וההסדרים המדיניתיים המדירים הנובעים ממנו.

קרן, שמאמרה מבוסס על פרק מעבודת הדוקטורט שלה, עוסקת ברומן של רונית מטלון המציג פרקים מקורותיה של 'משפחה יהודית-מצרית מסועפת שראשיתה בעושר, כבוד ומעמד וסופה בהתרוששות רוחנית וחומרית' (עמ' 354). היא בוחנת טקטיקות של הישרדות, הננקטות בידי אנשי שוליים, מתוך הנחת יסוד הרואה בכתיבה בכלל, ובכתיבת נשים ובני מיעוטים בפרט, אקט של הישרדות. ניתוחה חושף את הכאב חסר המנוח של מהגרים בני קהילה תרבותית שנושלה ממעמדה ומנכסיה, ועם עקירתה איבדה את בסיס הקיום החומרי והרוחני שלה. היא מראה איך הנסיגה אל הצללים ועצימת העיניים משמשת את המדוכאים כאמצעי הישרדות, וכן דנה במשמעותו של התיעוד כפרקטיקה של נראות והישרדות: הסיפור המסופר והמצולם מאפשר ל'אנשי הצללים' לשמור על מורשתם לצורך הנחלתה לדורות הבאים.

במאמר המסכם של הספר, **לומסקי-פדר** ו**רפפורט** עוסקות במושג הנראות בהקשריו השונים. הן דנות באתוס השיבה לציון כאתוס מכונן, מגייס ומפתה; בנראות ובאי-הנראות של זרים; בנראות היהודית התקינה; ובהירארכיה של נראות בין השבים הביתה. נקודת המוצא שלהן היא שהגירה מסוג של 'שיבה הביתה לאומית' מאירה את הקשר שבין זרות, שייכות ונראות. הגירה כזאת בנויה על הבחנות אידאולוגיות חדות וברורות בין מהגרים 'זרים' לבין מהגרים 'אחים', והבחנות הללו מגדירות מיהן הקבוצות שיש להן זכות ואף חובה להיראות, על אילו קבוצות מופעל פיקוח כיצד להיראות, ומיהן הקבוצות שאין להן הכשר להיראות ולעתים אף נגזר עליהן להסתתר.

אתוס השיבה בישראל, הן אומרות, הוא אתוס מכונן; כלומר אתוס הפועל כל העת להצדיק מוסרית את כינונה של המדינה היהודית ואת עיצוב גבולותיה ואופייה האתנו-לאומיים. חוק השבות בא למסד את הרעיון הציוני להלאים את היהדות כלומר להפוך את המדינה היהודית למקור מרכזי לזהות יהודית. האתוס הזה עדיין מבטיח רבות לקבוצות השבות הביתה וחוסם באופן הרמטי כמעט את הכניסה לקבוצות מהגרים שאין להם זיקה לזהות הלאומית היהודית. לכן אין בחברה הישראלית קבוצה - מוכלת

או מודרת - שיכולה להתעלם מאתוס השיבה. [...] הוא מארגן ומזין את יחסי הכוחות בין קבוצות ותיקות לקבוצות חדשות של ישראל-יהודים, בין יהודים למהגרי עבודה, וכן כל אלה לבין הפלסטינים אזרחי ישראל (עמ' 385).

החברה מצפה מן השבים הביתה להשיל את הנראות 'משם' וללבוש נראות ישראלית 'תקינה' שתסתיר את העובדה שמדובר ב'עולים חדשים'. כפי שמתואר במאמרים השונים בספר, המהגרים הללו מצדמ נאבקים על נראות על פי דרכם ועושים כל מאמץ להנכיח את נראותם באמצעים סמליים וקונקרטיים, ישירים או עקיפים. יש לזכור, עם זאת, את ההבדל המהותי הקיים 'בין אי-הנראות של השבים הביתה, שמשמעותה השתייכות לקולקטיב הלאומי, לבין אי-נראות שהחברה תובעת מקבוצת הזרים - מהגרים או מקומיים 'אחרים', שפירושה מחיקה והדרה' (עמ' 391).

סיכום והערכה

מושג הנראות משמש את עורכות הספר כעין מטרייה המאפשרת להן לכנס תחתיה ניתוחים העוסקים במנעד רחב של קבוצות-תרבות וסוגיות חברתיות: הכלה (inclusion) לעומת הדרה (exclusion), השתייכות לעומת ניכור; זהות לגיטימית וזהות אלטרנטיבית; סטראוטיפים ותפיסות בין-תרבותיות; יחסי גומלין, ציפיות, לחצים, מאבקי כוח; הסדרים ומנגנונים למניעת הפרתה של אחדות תרבותית והירארכיזציה פנימית על פי הקרבה או הריחוק מהגדרת החברה הישראלית ההגמונית (=יהודית ולבנה). לא ייפלא איפוא שאף כי שמו של הספר הוא **נראות בהגירה**, מופיעות בו גם קבוצות מודרות שאינן מהגרות אלא הן מקומיות מזה דורות רבים, כמו הפלסטינים בישראל, או זה שניים-שלושה דורות - כמו נכדיהם של עולים ממצרים או מארצות אסלאמיות אחרות ('מזרחים').

אנו פוגשים בספר שורה של קבוצות 'שונות' בישראל, ובעיקר עולים מאתיופיה; עולים מחבר המדינות - 'הרוסים' ו'הקווקזים'; עולים ממצרים; בני נוער שעלו מאירופה לפני עשורים רבים במסגרת עליית הנוער; מהגרי-עבודה, משת"פים ופליטים מאפריקה; ופלסטינים אזרחי ישראל.

דמותה של החברה הישראלית המשתקפת בספר היא של חברה 'בוללת', מטמיעה: שונות תרבותית נתפסת בה כאיום וכנטל, והגירה לישראל איננה נתפסת כמקור להעשרה של החברה המקומית בהון אנושי מגוון אלא כגורם להפרה - זמנית, כך מקוּוֶה - של האחדות התרבותית ההגמונית. לפיכך החברה המקומית מפנה בעקביות תביעות **אסימילטוריות** כלפי אותם מהגרים הנחשבים לשייכים-בפוטנציה על פי האתוס הציוני, כלומר כלפי מי שמוגדרים כעולים (ואילו מקבוצות תרבות אחרות, כמו מהגרי עבודה ופלסטינים, מצפים בעיקר שיהיו שקופות ומודרות). העולים הם אלה שנתבעים להשתנות כך שייטמעו כאן ולא יפרו את אחדותו לכאורה של המרקם התרבותי הקיים. ההגירה אמנם מוצגת כפוטנציאל לאתגור היבטים של המובן-מאליו בחברה ההגמונית (למשל, שמדובר בחברה יהודית ולבנה), ולעולים מצדם יש תביעות פרטיקולריסטיות - לשמירת ייחוד תרבותי כזה או אחר - אבל תביעה לשינוי תפנית, בכיוון של חברה 'שוזרת', כלומר לשינויים שיתחוללו בגרעיני תרבותה של החברה המקומית בעקבות כניסתן של קבוצות-תרבות שונות, איננה עולה מהניתוחים שבספר.